

METHODS AND TECHNIQUES FOR CIVIL EDUCATION IN PRIMARY STAGE

Lyuben Vitanov

Sofia University, “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria, lvitanov@uni-sofia.bg

Abstract: Civil education takes an important part of pedagogical work in the class time. It is oriented towards formation of the individual and civil competency as well as being complex scholastic-educational process. In this article the definition and basic characteristics of civil education in Europe and Bulgaria is being reviewed. The five widespread areas of civil competency defined European educational policy are being reviewed: effectiveness, constructive interaction with other people, critical thinking, socially-responsible behaviour, democratic conduct.

The principal goals of civil education are examined and concrete goals for those teaching methods for democratic civil behaviour in primary stage of education are suggested. Main fields of competency of civil education in primary school, defined by the documentations of Ministry of Education and Culture, are described. Two main fields were outlined - standards for civil education mastering competencies and actively inclusion of young students by themselves as well as part of self-developing school community.

In this article a few key groups of methods and techniques of education in the class time is structured. Six main groups of methods, techniques and activities are outlined: development of the self concept and interaction with others, adoption of rules related to social environment, activities for social responsible way, competency development for democratic citizenship, development of identity and growth in society, absorption of critical thinking. These groups of methods include diverse topics, techniques, tasks and activities, which can be applied to the class time in primary education. The techniques and activities combine direct and indirect methods of education, based on active learning.

All of those are probated and successfully conducted in primary school conditions. Some of the techniques showed more effectiveness than others and are used more actively from primary school teachers, in contrast to others.

Keywords: Civil education, civil competency, methods, techniques and activities for civil education, primary education, early stage of education.

МЕТОДИ И ТЕХНИКИ ЗА ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЕН ЕТАП

Любен Владимиров Витанов

СУ „Св. Кл. Охридски“, lvitanov@uni-sofia.bg

Резюме: Гражданското образование заема важна част от педагогическата работа в часа на класа. То е насочено към формиране на личностната и гражданската компетентност и е сложен учебно-възпитателен процес. В тази статия са разгледани определението и основните характеристики на гражданското образование в Европа и България. Разглеждат се определените от европейската образователна политика четири широки области на гражданската компетентност: ефективно и конструктивно взаимодействие с другите хора, критично мислене, действие по социално отговорен начин, действие демократично.

Разгледани са основните цели на гражданското образование и са предложени конкретни цели за преподаване на демократично гражданство в начален етап на обучение. Описани са основните области на компетентности по гражданско образование в началните класове, определени от нормативните актове на министерството на образованието и науката. Очертани са две основни области, равнища на гражданско образование: усвояване на компетентности и активното включване на учениците, както самостоятелно, така и като част от саморазвиващата се училищна общност.

В статията са структурирани шест ключови групи от методи и техники на обучение в часа на класа: за развитие на АЗ-концепцията и взаимодействието с другите; за усвояване на правилата, свързани със социалната среда; за действие по социално отговорен начин; за развитие на компетентности за демократично гражданство; за разбиране на идентичностите и различията в обществото; за усвояване на критично мислене. Те включват разнообразни теми, техники, задачи и дейности, които се прилагат в часа на класа в началните класове. Техниките и дейностите съчетават директни и индиректни методи на обучение, основани на активното учене.

Всички те са апробирани и успешно проведени в условията на началното училище. Някои от техниките показват повече ефективност и се използват по-активно от учителите, за разлика от други.

Ключови думи: гражданско образование, гражданска компетентност, методи, техники и дейности за гражданско образование, начален етап на обучение

1. ОПРЕДЕЛЕНИЕ И СЪЩНОСТ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Гражданското образование заема важна част от учебно-възпитателната работа в часа на класа. По своята същност то е разностранен спираловидно надграждащ се процес на преподаване и усвояване на редица знания, свързани с „устройството на демократичното общество, за правата и задълженията на гражданина и с умения и готовност за отговорно гражданско поведение“ (вж. Наредба, 2016).

Гражданското образование е свързано и с формирането на важни ключови компетентности – личностната и гражданската. „Гражданската компетентност е способността за действие като отговорни граждани и за пълноценно участие в гражданския и социалния живот въз основа на разбиране на социалните, икономическите, правните и политическите понятия и структури, както и световните събития и устойчивост“ (Препоръка..., 2018).

Европейската образователна политика определя четири широки области на гражданската компетентност: ефективно и конструктивно взаимодействие с другите хора, критично мислене, действие по социално отговорен начин, действие демократично.

Ефективно и конструктивно взаимодействие с другите хора

То включва такива важни компетенции като: самоувереност, отговорност, автономия (лична инициатива), зачитане на различните мнения и вярвания, взаимодействие, разрешаване на конфликти, съпричастие, самосъзнание, общуване и изслушване, емоционална осъзнатост, гъвкавост или приспособимост, межкултурни умения.

Критично мислене

То включва редица знания и умения като: множество гледни точки, умения за разсъждение и анализ, тълкуване на данни, откриване на знания и използване на източници, медийна грамотност, творчество, извършване на преценка, разбиране на съвременния свят, задаване на въпроси.

Действие по социално отговорен начин

Основните компетенции са свързани със зачитане на правосъдието, солидарност, зачитане на другите хора, зачитане на човешките права, чувство за принадлежност, устойчиво развитие, опазване на околната среда, опазване на културното наследство, познаване или зачитане на други култури, познаване или зачитане на религии, недопускане на дискриминация.

Действие демократично

Компетентности са свързани със: зачитане на демокрацията, познаване на политическите институции, познаване на политическите процеси (напр. избори), познаване на международните организации, договори и декларации, взаимодействие с политическите органи, познаване на основните политически и социални понятия, зачитане на законността, вземане на участие, познаване или участие в гражданското общество (Европейски съюз, 2017, стр. 50).

Така може да кажем, че гражданското образование е сложен процес на преподаване и учене, активно участие и съвместна дейност на ученици и учители като част от училищната общност, която усвоява компетентности за ефективно участие в демократичното общество.

Към това трябва да добавим и че то е процес на социализация (лично развитие) и на подготовка на младия човек за социални изяви, диалог и сътрудничество на основата на зачитането правата на човека, на изградената лична морална позиция и на познаването и спазването на законите на нашата държава и механизмите и принципите на съвременното демократично общество“.

В този смисъл има основание да смятаме, че има нужда от преориентация приоритетите на гражданското образование от „изучаване на теории, определения, примери, илюстрации, а такива задачи, които изясняват произхода на процесите и явленията“ (Цанев, 2019, стр. 28). Към това трябва да добавим и активно участие на учениците в организацията на училищния живот.

2. ЦЕЛИ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Те се развиват в две основни области – „изграждане на автономна и активна личност“ и функционирането на всяка образователна институция като „автономна, активна и саморазвиваща се общност“ (вж. Наредба..., 2016).

Изграждане на автономна и активна личност

В стандарта за гражданско образование тя се свързва с такива важни знания и умения като разбирането и отстояването на „общочовешките ценности, ценностите на демокрацията и човешките права“ и участието „в гражданския, политическия и социалния живот по отговорен, съзидателен и ефективен за себе си и за обществото начин“.

Това е свързано и със зачитането на човешката личност, „многообразието от нейните идентичности“, различия и „равнопоставеността на всички в общото социално пространство“.

Важна цел е и усвояването на знания за „институциите, структурата и процедурите на демократичното общество, икономическите и политическите реалности на глобализацията се свят“.

Стандартът определя като цели и осъзнаването на „културна идентичност“, конструктивното и уважително взаимодействие с членовете на семейството си, общността и другите хора, както и отговорното поведение и „оценка влиянието на постъпките си за своя живот и този на другите хора“.

Цел на гражданското образование в училище е и умението да се „изразява обосновано и критично гражданска-позиция“, както и вземането на самостоятелни решения, инициативността и способността да се поставят цели, да се планират и обосновават действията.

Очертава се и важно умение учениците да правят „връзки между отделни сфери на обществения живот и да разбират причините за социалните неравенства и глобалните предизвикателства“.

Функциониране на училището като автономна, активна и саморазвиваща се общност

Тук Стандартът определя важни възпитателни цели, свързани с усвояването на демократични ценности, насърчаването на „инициативност, отговорност, солидарност, социална чувствителност и критичност у всички участници в образователната система, утвърждаване на „устойчива, включваща, демократична и здравословна среда, свободна от различните форми на агресия и дискриминация“.

Много важна част от целите са свързани с позитивната педагогика чрез стремеж да се „изгражда и поддържа позитивен психологически климат и възможности за избори, свързани със здравето, екологията, гражданското участие, межкултурната толерантност, взаимното разбиране, зачитане и уважение“. Тук се включват и създаването на „позитивна образователна среда за диалог между представителите на различните културни общности в зависимост от тяхната възраст и компетентности, включително и чрез формите на ученическото участие и самоуправление“.

За да постигнат тези цели е необходимо систематизиране на групи от тези, задачи, дейности др., осъществявани на няколко равнища. Р. Вълчев (2003) посочва три техни измерения: познавателно, социално и емоционално.

Те могат да бъдат допълнени и доразвити в една система от четири равнища в целите на гражданското образование:

- познавателно (усвояване на знания);
- практическо (усвояване на умения за планиране, участие, общуване, взаимодействие);
- ценностно-ориентирано (позитивно отношение към ценностите на демократичното гражданство);
- дейностно (позитивно и конструктивно ученическо участие в демократичния училищен живот и този на класа).

Това ще подпомогне и определянето на конкретни цели на гражданското образование в отделните етапи на обучение, както и при планиране целите в отделните занимания в часа на класа.

3. ЦЕЛИ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛНИЯ ЕТАП НА ОБУЧЕНИЕ

Няма нормативно определени цели на гражданското образование за началния етап на обучение. Редица автори разработват и предлагат както общи, така и конкретни цели по отделни теми за малките ученици (Вълчев, 2003, Витанов, 2019, Цветанска, 2010 и др. Затова въз основа на целите на гражданското образование в Стандарта, ще предложим няколко основни прагматични цели:

1. Познава училището като институция, както и основните демократични училищни правила и процедури, включително правилата в клас, правата и задълженията на ученика.

2. Разбира правата на детето и произтичащите от тях негови отговорности.

3. Разбира общочовешките ценности, ценностите на демокрацията, осъзнава и цени своята културна идентичност, както и значимостта на всяко дете.

4. Взаимодейства с членовете на семейството си, класа, общността и другите хора по отговорен, конструктивен и уважителен начин.

Носи отговорност за поведението и оценява влиянието на постъпките си за своя живот и този на другите хора.

5. Проявява инициативност и способност да си поставя цели, да планира и обосновава действията си.

4. СЪДЪРЖАНИЕ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Целите на обучение определят и многообразието на учебното съдържание. То се определя от Рамкови изисквания за гражданско образование (Наредба..., 2016).

Ще опишем основните области на компетентност и знанията, уменията и отношенията на малките ученици.

Междудулически отношения

Това са умения за различаване и описване на свои и чужди чувства, както и описването и даването на примери за това, как чувствата влияят върху поведението. Малките ученици трябва да разбират и описват „различията между хората по отношение на пол, възраст, раса, етническа принадлежност, професия“. Те трябва да разберат „промените във взаимоотношенията с другите хора, свързани с порастването“, както да дават примери и описват поведение на сътрудничество, взаимопомощ и риск от нараняване на другите.

Социална среда

Тук се включват знания за различни демократични форми на училищния живот и определяне мястото на ученика в тях.

Правата на човека

Включват знания за основните права на човека и права на детето, както и „основни организации и институции в тяхна подкрепа“. Малките ученици трябва да развият умения за „свързване правата с отговорностите, като се отнася отнасят с отговорност и толерантност при отстояването на правата си – сътрудничество и себеотстояване“.

Демократично гражданство

Учениците разбират „своята идентичност като „гражданин на Република България“ и „гражданин на Европейския съюз“ през споделените граждански ценности и културни традиции“.

Идентичности и различия в обществото

Малките ученици трябва да разбират принципите за равнопоставеност на половете.

Власт, политика и демократични ценности

Учениците „разбират на базисно ниво необходимостта от държавни институции и дават примери за тяхната роля за развитието на децата“.

Социална политика, справедливост и солидарност

Тук са включени теми и дейности за „осмисляне значението на солидарността и сътрудничеството за постигането на лично и общностно благополучие, както и изграждането на „чувство на увереност и умения за общуване“ (Наредба..., 2016).

5. ТЕХНИКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА АЗ-КОНЦЕПЦИЯ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО С ДРУГИТЕ

Включихме последователно разнообразни теми и дейности структурирани в две групи. Първата е свързана с развитието на АЗ-а и включва техники за индивидуалното развитие на детето в процеса на неговото взаимодействие с другите ученици в училище и клас. “.

АЗ-концепция

Темите, задачите и дейностите са насочени към развитие на самопознание, самоувереност, позитивна самооценка, самоуважението, отговорност и др. Такива бяха темите „Моето име“, „Интервю“, „Какво харесвам и обичам“, „Вчера, днес и утре“, „Вече съм голям, защото...“, „Опиши приятел“ и др. В тях малките ученици сами изработват значки със своите имена от картон, разказват за произхода и значението на своето име, за своите силни страни и тези, които биха искали да подобрят, учат се да разказват кратко и търпеливо да изслушват другите. Често малките ученици провеждаха интервюта със свои съученици по определени от учителя или от самите тях въпроси.

Важна част от педагогическата работа е свързана с оценяването, самооценяването и рефлексията.

Така учениците оценяват и записват по различни критерии своите качества и постъпки. Оценяват различни постъпки и поведение на другите, описват своите приятели и съученици и др.

Използват се и стикери за самооценка „Как работих“ (вж. Витанов, 2019).

Рефлексия

Тя се осъществяват в края на урока и установява до колко са удовлетворени учениците. Тя се реализира на две равнища – удовлетвореност от решените задачи и емоционална удовлетвореност. За това се използват различни начини за рефлексия, довършване на изречения, отговор на въпроси, гласуване с различни символи и знаци, например светлините на светофара, личица с различни физиономии и др. Традиционно учениците попълват с различен цвят сърчица и рисуват устата на човекче, за да остане то усмихнато, по-малко или повече неудовлетворено (вж. Витанов, 2019, *Active Learning... 2007*).

Ефективно и конструктивно взаимодействие с другите

Включени са многообразни техники за развиване на умения за изслушване и приемане на различни мнения и вярвания, избягване на конфликти, гъвкавост или приспособимост и др. Затова се провеждат теми като „Как се чувствам, когато...“, „Това не ми харесва“, „Защо се е случило това“, „Кой постъпва правилно“, „Как би постъпил ти“ и др. Така малките ученици се включваха в дейности за описване на своите и чужди чувства, анализираха галерии от снимки и илюстрации, които оценяваха, коментираха и защитаваха позиции, оформяха табло със списъци и рисунки на поведение, което приемат и такова което не одобряват.

Специално внимание се отделя на дискусиите и практическите дейности, свързани с културата на поведение, добрите обноски и взаимното уважение при общуването с връстници и възрастни. Малките ученици учеха как да изразяват любезност, уважение и позитивно отношение. Разглеждат и коментират ситуации и илюстрирани примери за добро поведение.

Учениците се включват и в дейности, в които предвиждаха последствия от опасно поведение на учениците в различни ситуации в училище и др. Те са стимулирани да дават примери за безопасно и социално отговорно поведение и постъпки, които са правили или виждали.

6. МЕТОДИ И ТЕХНИКИ ЗА УСВОЯВАНЕ НА ПРАВИЛАТА, СВЪРЗАНИ СЪС СОЦИАЛНА СРЕДА

Основните теми и дейности са насочени към развитието на знанията, уменията и отношенията към училищната институция като среда за развитие на познавателен, социален и граждански опит.

Учениците се включват в дейности, чрез които се запознават с историята и постиженията на своето училище, училищния правилник, формалната и неформалната структура на класа, училищната собственост, сътрудничеството, взаимопомощта и др. Включени бяха теми като „Важни правила“, „Заедно можем повече“, „Моите права и задължения“, „Мое и наше“, „Училищните правила“, „Ние сме екип“, „Искам и трябва“, „Нашата класна стая“ и др. Основната работа е свързана не само със запознаване и усвояване на правилата, а с активна дейност по участие в тяхното поддръждане и следване в клас.

Група от дейности са насочени към стимулиране на активност, съпричастност и инициативност за личен принос към развитие и усъвършенстване на социалната среда в училище. Важна част от този процес е разпределянето на отговорностите и задълженията в клас. Така са създадени по-широки групи от „дежурни“ ученици с отговорности не само за посрещане на учителя и подготовка на дъската, но и за позитивната среда в клас, озеленяване, активно включване, хигиена, екипни дейности и др. Създават се условия учениците да се чувстват ангажирани в повече дейности, включително и в контрола по изпълнение на задачите.

Важна част от педагогическата работа е свързана с организиране на дейности в полза на обществото. Учениците планират и организират благотворителни базари, акции и други автентични дейности. Те планират и правят свои добри постъпки и дела, с които участват в инициативи като „Съзвездieto с добрини в клас“, „100 добрини в училище“ и др.

7. МЕТОДИ И ТЕХНИКИ ЗА ДЕЙСТВИЕ ПО СОЦИАЛНО ОТГОВОРЕН НАЧИН

Малките ученици усвояват много от важните права на детето и свързаните с тях отговорности. Те участват в малки проучвания. Учениците участват и в решаване на проблемни ситуации и казуси, свързани с правата на детето – правото на свобода на мнение, информация и изразяване, правото на образование, отдих и почивка, правото на добър живот и развитие, правото на закрила и др.

Част от темите за отговорното поведение се отнасят до опазване на обществената собственост, включително културно-историческото наследство, здравето и природата.

Учениците се запознават с ролята на институции и организации, които защитават техните права и могат да им окажат помощ.

8. МЕТОДИ И ТЕХНИКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА КОМПЕТЕНТНОСТИ ЗА ДЕМОКРАТИЧНО ГРАЖДАНСТВО

Малките ученици се включват в разнообразни дейности за познаване, разбиране и усвояване на правила.

Те усвояват система от знания и разнообразни задачи, свързани с основните правила за общуване, гражданско поведение, активност и инициативност, нравствени норми и др.

Важна част от тези правила са свързани с демократичните процедури в класа и училището. Затова учениците са стимулирани да участват активно в подготовката и организацията на редица дейности в часа на класа. Те работят в малки групи, генерират и предлагат идеи и решения, избират чрез гласуване общи проекти в клас, екипи, разпределят задачи и много други. В планирането постепенно се включват и разбирането за финансовото осигуряване на различни дейности и идеите за личното и екипното участие в този процес.

Усвояването на гражданските компетентности е активно преподавано в подготовката за празници. Малките ученици се включват със свой принос в организирането и провеждането на националните празници – Деня на народните будители, Деня на българската просвета и култура и на славянската писменост, Националния празник на България и др. Основните дейности са свързани с конкретни проучвания, дейност в полза на обществото, украса на класната стая с автентично изработени изделия и др.

Важна техника за обучение в гражданство са и таблата, кутиите с въпроси и предложения от учениците. Те се събират и обсъждат периодично.

В отделни теми и дейности започва усвояването на знания и умения, свързани с компетентностите на „гражданин на Европейския съюз“. Учениците разказват за своите пътувания в Европа, представят малки презентации за европейски градове, култура, традиции, спорт и др. Интересни са и игрите, свързани със знамената, гербовете, символите и др.

9. МЕТОДИ И ТЕХНИКИ ЗА РАЗБИРАНЕ ИДЕНТИЧНОСТИТЕ И РАЗЛИЧИЯТА В ОБЩЕСТВОТО

Това са умения за различаване и описване на свои и чужди чувства, както и описването и даването на примери за това, как чувствата влияят върху поведението. Малките ученици трябва да разбират и описват „различията между хората по отношение на пол, възраст, раса, етническа принадлежност, професия“. Те трябва да разберат „промените във взаимоотношенията с другите хора, свързани с порастването“, както да дават примери и описват поведение на сътрудничество, взаимопомощ и риск от нараняване на другите.

10. МЕТОДИ И ТЕХНИКИ ЗА УСВОЯВАНЕ НА КРИТИЧНО МИСЛЕНЕ

Усвояването на компетентностите за демократично гражданство са свързани и с уменията на учениците да приемат разумно и обосновано информация, съобщения, твърдения и др. Затова те се включват в дейности за анализ на подвеждаща и невярна информация в текст, компютърно обработени снимки и др. като част от своята медийна грамотност.

Организиран се игри с объркани истории, развален телефон, нелогични разкази, погрешно поставени думи, гръмки заглавия, невярна информация и др.

Прилага се и техниката за изразяване на мнение с оптимистична и песимистична насоченост по един и същи казус, решение, поведение и др.

11. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложените теми, техники и дейности за развитие на гражданските компетентности с акцент към активно участие на учениците бяха приети много добре от учителите. Много голяма част от тях ги използват успешно в своята педагогическа работа в часа на класа. Някои от педагогическите технологии показаха по-висока ефективност, а други – не. Като цяло, обаче, апробацията им беше достатъчно успешна. Резултатите от това проучване ще бъдат публикувани в друга статия.

Много важно е също и периодичните национални изследвания за проучване интересите, предпочитанията и ценностните нагласи на ученици от началните класове. Те могат да определят и по-динамични ориентации в гражданското образование на малките ученици, които да увеличат неговата ефективност (вж. Кирова, 2013, стр. 28 – 29).

ЛИТЕРАТУРА

Балкански, П., Захариев, З. (1998). *Въведение в гражданското образование*. ИК Ласка, София.

Витанов, Л. и др. (2015). *Методи и техники за активно учене*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“.

Витанов, Л. и др. (2019). *Спазвам правилата за 1 кл. Книга за учителя*. Рива, София.

Витанов, Л. и др. (2019). *Спазвам правилата за 2 кл. Книга за учителя*. Рива, София.

Витанов, Л. и др. (2019). *Спазвам правилата за 3 кл. Книга за учителя*. Рива, София.

Витанов, Л. и др. (2019). *Спазвам правилата за 4 кл. Книга за учителя*. Рива, София.

Вълчев, Р. и др. (2003). *Образование за демократично гражданство. Книга за учителя*. Начален курс. Отворено образование.

Гражданско образование в Европа. (2017). Изпълнителна агенция за образование, аудиовизия и култура на ЕС „Евридика“. Брюксел.

Държавен образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. Наредба №13 от 21. 09. 2016 г., С.: МОН.

Кирова, Г. (2013). Тематичното многообразие на текстовите задачи по математика за началните класове. Автореферат на дисертационен труд, София.

Наредба №13 от 2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. С.: МОН.

Наредба за изменение и допълнение на Наредба №13 от 2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. С.: МОН, 2018.

Препоръка на съвета на Европа от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот. Официален вестник на ЕС. С 189/01.

Цанев, Н. (2019). *Дидактични основи на технологичното обучение в началното училище*. Веда Словена - ЖГ.

Цветанска, С, Василева, Р. (2010). *Да бъдеш гражданин. Книга за учителя*. С: Просвета.